

בענין מסוכריתא דנזיתא

א

בגמרא בכתובות דף ו' ע"א נאמר: "האי מסוכרייתא דנזיתא אסור להדוקה ביומא טבא". ופרש"י: "מסוכריתא דנזיתא – סתימת נקב גיגית שמוציאין השכר דרך הנקב וסותמין אותו בבלאי בגדים אסור להדוקה ביו"ט משום סחיטה". בהמשך הסוגיה מבואר שאפילו ר"ש הסובר בדבר שאין מתכוון מותר, מודה בזה, משום דהוה פסיק רישיה ומודה ר"ש בפסיק רישיה ולא ימות.

התוספות הקשו על פרש"י. ועיקר קושיהם, שאיסור סחיטה יסודו הוא או משום ליבון ואזי אסור דוקא כשסוחט בגד ממים שבו ולא משאר משקים שאדרבה מלכלכים הם, או שסחיטה אסורה משום מפרק כמו סחיטת זיתים וענבים. ואזי אסור דוקא כשאין המשקה הולך לאיבוד. "והכא אומר ר"ת דליכא למימר שאסור משום מפרק כיון שהנסחט הולך לאיבוד ואע"ג דהוה פסיק רישיה מותר, וכך פ"י בערוך דכל פסיק רישיה דלא ניחא ליה מותר".

לכן פירשו התוספות בשם הערוך דמסוכרייתא דנזיתא היא סתימת נקב ואסור להדוקה ביו"ט שמא תבטל הסתימה אצל הגיגית ויעשה כלי בשבת ויו"ט. אמנם התוספות עצמם חולקים על הערוך, וסוברים שפסיק רישיה דלא ניחא ליה אסור, ומסוכריתא דנזיתא אסור להדוקה משום מפרק, ואע"ג דהוה פסיק רישיה דלא ניחא ליה, מ"מ אסור לכתחילה.

ב

התוספות הביאו את ראית הערוך מהא דמזלפין יין ע"ג האישים אע"ג דהוה פ"ר שיכבה ועובר על "והאש על המזבח תוקד בו לא תכבה". וכן מהא דמותר למעט ענבי הדס ביו"ט להכשירו, והגמרא מעמידה במתכוון לאכילה וכו"ש שדבר שאין מתכוון מותר, ומקשה, והא מודה ר"ש בפ"ר. ומתרצת הגמרא דאית ליה הושענא אחריתי. ומבאר הערוך שכיון שיש לו הושענא אחריתי הוה פסיק רישיה דלא ניחא ליה ומותר. והתוספות דחו ראיות הערוך משום שמצוה שאני. ותירוץ התוספות צ"ע, הא כיון שמודה ר"ש בפ"ר, האיך יהא מותר משום מצוה? ואין לומר שכוונתם דכיון שזו המצוה א"כ התורה התירה, וזו גופא גדר המצוה אע"ג שמכבה, דבגמרא בזבחים מבואר דלר"י אסור. וצ"ע. עוד צ"ע קושיות התוספות על הערוך. התוספות הקשו מהא דמפיס מורסא אם לעשות לה פה חייב ואם להוציא ליחה מותר משום צערא, משמע דבלא טעם צערא אסור, אע"ג דהוה פ"ר דלא ניחא ליה, וכן מחט של יד מותר להוציא בה את הקוף משום צערא, ובלא הכי אסור אע"ג דהוה פסיק רישיה דלא ניחא ליה.

ולכאורה הרי כל אלו הם מלאכה שא"צ לגופה, ולא דבר שאין מתכוון, כמבואר

בגמרא שבת, ומה הקשו התוספות על הערוך? וכבר הקי' זאת רע"א בחדושי וע' דו"ח במערכה עמ"ס יומא.

עוד צריך ביאור מה סברות המחלוקת בין התוספות והערוך. והגר"א וסרמן (קו"ש סי' י"ח) כתב לבאר דלדעת הערוך פסיק רישיה עושהו משאינו מתכוין למתכון. אבל כיון שלא ניחא ליה שוב אינו מתכון ומותר לר"ש. ולדעת התוספות פסיק רישיה עושה את האיני מתכון לגוף המלאכה והאיסור, כגון גורר ספסל ופסיק רישיה שיעשה חריץ הוה כאילו חורש במחרשה ממש, וממילא לא מועיל מה שלא ניחא ליה. אמנם עדיין צ"ע הקושיות האחרות שהקשינו.

ג

ונלענ"ד לבאר כאן דרך אחרת ובוזה יתישבו הקושיות בע"ה. לכאורה קשה על הערוך דאיך פסק שדבר שאינו מתכוון בפ"ר דלא ניחא ליה מותר, והרי מלאכה שא"צ לגופה מבואר בגמרא דלר"ש פטור אבל אסור, וכל משאצ"ג כגון חופר גומא וא"צ אלא לעפרה, הרי הגומא שנחפרה הוי כדבר שאינו מתכון, ואע"פ שפסיק רישיה שתעשה הגומא הרי לא ניחא ליה.

ונראה לבאר, דס"ל לערוך שמלשאצ"ג חמור מדשא"מ בפ"ר דלא ניחא ליה. דדשא"מ הוי כאשר מתעסק בדבר היתר ובפעולה שאינה צורת פעולה שאסורה תורה, כגון, גורר ספסל, שהרי במקום שאין עושה חריץ כלל מותר. וגרירת ספסל הוי צורת פעולה שלא אסרתה תורה, ולכן גם כאשר במקרה נילוה לפעולה זו איסור, אע"פ שאיסור זה יבא בהכרח כמו בפסיק רישיה, עדיין אם לא ניחא ליה מותר. אבל משאצ"ג כגון מכבה או חופר גומא, אע"פ שהוי ג"כ פ"ר דלא ניחא ליה, מ"מ חמור יותר, כיון שצורת פעולה זו אסרתה תורה, דלעולם מכבה פועל שתי תכליות — פחמים וסילוק אור, ומשו"ה גם כשמכוון לתכלית המותרת היינו סילוק אור, מ"מ אסור מדרבנן. וכן חפירת גומא תמיד תביא לשתי תוצאות: קבלת עפר ויצירת גומא. ולכן גם כאשר כוונתו לתכלית המותרת דהיינו קבלת העפר, עדיין אסור מדרבנן, כיוון שהוא עוסק בצורת המלאכה שאסרה תורה.

כל זה לדעת הערוך. אמנם התוספות לא ס"ל חילוק זה, אלא דעתם שדבר שאינו מתכוון בפ"ר דלא ניחא ליה הוי ממש משאצ"ג.

ובשבת דף ק"ג ע"א, בענין התולש עולשין והמזרד זרדין, אם לאכילה כגורגרת וכו' ואם ליפות הקרקע בכל שהוא. ומקשה הגמרא, אטו כולהו לאו ליפות הקרקע והרי הקרקע מתפת ממילא, ומתרץ אביי אפילו תימא דאיירי בשדה וכגון דלא מיכוון, והא אביי ורבא דאמרי תרויהו מודה ר"ש בפ"ר ולא ימות? לא צריכא בקעביד בארעא דחבריה.

והנה הערוך ביאר דבארעא דחבריה הוי דשא"מ בפ"ר דלא ניחא ליה, אבל תוספות שם בד"ה בארעא דחבריה כתבו — פי' והוי מלאכה שא"צ לגופה, מבואר דלתוספות דשא"מ בפ"ר דלא ניחא ליה הוי משאצ"ג והלכך לר"ש אינו חייב משום חורש אבל איסורא איכא.

ד

לפי"ז מתישבת היטב קושיתנו, מה הקשו תוספות על הערוך ממפיס מורסא וממחט להוציא את הקוץ, הא בכולהו הוי מלשאצ"ג. ודלברינו מיושב, שהתוספות לשיטתם בשבת דף ק"ג ע"א, שדשא"מ בפ"ר דלא ניחא ליה הוי ממש משאצ"ג, ולכן הקשו על הערוך, אמנם לערוך עצמו לא קשה מכל זה משום שהוא מחלק ביניהם כדלעיל.

אבל עדיין קשה, דא"כ התוספות היו צריכים להקשות על הערוך מכל משאצלי"ג שמפורש שאסור לר"ש, ומדוע הקשו דוקא ממחט ליטול את הקוף ומפיס מורסא? ולכן נ"ל שהתוספות הבינו בערוך שישנם שני סוגי לא ניחא ליה: א. לא איכפת לו. ב. שאינו רוצה בו ואדרבה מתנגד לזה. (וחילוק כזה נמצא ברש"י שבת דף ע"ה גבי חילזון, ועיי"ש במאירי מה שכתב בזה). והבינו התוספות (בדעת הערוך) שדשא"מ בפ"ר דלא ניחא ליה, ומשאצלי"ג אינם חלוקים במהותם, אלא שהערוך התיר במקום דלא ניחא ליה – היינו שהוא מתנגד לזה וזה נגד רצונו, ומשאצלי"ג שאסור לר"ש כיון שלא איכפת ליה, כגון בגומא לא איכפת לו בגומא, ובמכבה לא איכפת לו בפחמין, אבל אם יתנגד לזה גם מלשאצלי"ג יהא מותר, ולכן הקשו על הערוך מדוגמאות של מפיס מורסא ומחט ליטול את הקוף, ששם לא ניחא ליה, היינו שהוא מתנגד לזה, ואפ"ה משמע בגמרא דאי לאו משום צערא היה אסור, אבל מכל משאצלי"ג לא קשיא להו על הערוך שהרי שם רק לא איכפת ליה ומשו"ה אסור, והערוך (להבנת התוספות) מתיר רק כאשר לא ניחא ליה שאינו רוצה ומתנגד. ועי' בהגהות מסורת השי"ס שהביא גירסא מתשובת הרא"מ סי' צ"ד שגרס. "והכא אומר ר"ת דליכא למימר דאסור משום מפרק כיוון שהנסחט הולך לאיבוד. אע"ג דמלאכה שא"צ לגופה אסור לר"ש, היכא דלא ניחא ליה כלל שרי טפי וכן פי' בערוך וכו'". ובפשיטות הגהה זו צ"ע, דכיוון שהערוך התיר דשא"מ בפ"ר, מה ק' ממשאצלי"ג? אמנם לדברינו שהתוסי' הבינו בערוך שיש חילוק בין ממתנגד ובין לא איכפת ליה, ולדעתם גם מלשאצלי"ג במקום שקשה ומתנגד לו – הערוך מתיר-מובנת ההגהה. כל זה הבנת התוספות בערוך. אבל באמת הערוך עצמו לא מחלק כלל בין לא ניחא ליה ובין מתנגד. אלא לשיטת הערוך חלוקים מלשאצלי"ג ודבר שאינו מתכוון בפ"ר דלא ניחא ליה במהותם, כמו שביארנו לעיל. ומשאצלי"ג אסור גם כאשר לא ניחא ליה ומתנגד, ודשא"מ בפ"ר דלא ניחא ליה מותר גם כאשר רק לא איכפת ליה, וממילא לא קשה כלל קושיות תוספות על הערוך. וכמשנ"ת.

ה

הרמב"ם פסק שמשאצלי"ג חייב עליה (עיין פ"א משבת) ואעפ"כ פסק בפ"י הלכה י"ז: "המפיס שחין בשבת כדי להרחיב פה המכה כדרך שהרופאים עושים שהם מתכוונים ברפואה להרחיב פי המכה הרי זה חייב משום מכה בפטיש שזו היא מלאכת הרופא, ואם הפיסה להוציא ממנה הליחה שבה הרי זה מותר". ובהלכה כ"ה: "רמשים המזיקים כגון נחשים ועקרבים וכיוצא בהן, אע"פ שאינם ממיתין הואיל ונושכין מותר לצוד אותם בשבת. והוא שיתכון להנצל מנשיכתן וכו'".

וה"מגיד משנה" הקשה על הרמב"ם משבת דף ק"ז ע"ב שם מבואר שדינים אלו הם אליבא דר"ש הסובר מלשאצלי"ג פטור, אבל לא אליבא דר"י המחייב במלשאצלי"ג, וא"כ הרמב"ם שפסק בפ"א שמלשאצלי"ג חייב עליה, האיך התיר כאן, ועיי"ש מה שתירץ בזה. והגר"ח מבריסק כתב לתרץ בזה. ועיקר דבריו, שהרמב"ם סובר כערוך שדבר שאינו מתכוון בפ"ר דלא ניחא ליה מותר, ומפיס מורסא וצד נחש הם דשא"מ בפ"ר דלא ניחא ליה. ויסוד וסברת הערוך הוא שיש דשא"מ המיוחד לשבת שביאורו הוא חוסר ידיעה ומחשבה ויש דשא"מ בכל התורה שישוד הפטור הוא חוסר רצון, ופ"ר רק גורם שאין את הפטור המיוחד לשבת – שהרי כאן יש ידיעה ומחשבה שיעשה האיסור. אבל עדיין אם לא ניחא ליה נשאר הפטור וההיתר של כל התורה. ומה שהגמרא סוברת שמפיס מורסא וצד נחש הם מלשאצלי"ג, זה דוקא אליבא דרב הונא הסובר דבר שאינו מתכוון אסור (עיי' שבת מ"א ע"ב) אבל לדידן דס"ל דשא"מ מותר, א"כ גם מפיס מורסא וצד נחש מותרים כי הם דשא"מ בפ"ר דלא ניחא ליה וכסברת הערוך. עכת"ד.

ולכאורה דברי הגר"ח זצ"ל תמוהים, דא"כ בכל מלאכה שא"צ לגופה נימא הכי. ואיזו מציאות יש בכלל למלאכה שא"צ לגופה שבה אסר הרמב"ם, בשלמא בתוספות הסוברים שדשא"מ בפ"ר דלא ניחא ליה אסור, ודאי אפ"ל דס"ל שזה ממש מלאשאצ"ל"ג ואסור, וכמו שביארנו לעיל, אבל בדעת הרמב"ם הסובר מלאשאצ"ל"ג חייב. איך אפ"ל שצד נחש ומפיס מורסא מותרים מטעם דשא"מ בפ"ר דלא ניחא ליה, והרי במהותם הם ודאי מלאשאצ"ל"ג ולא דשא"מ, ואם נאמר שבעצם בכל מלאשאצ"ל"ג זהו דשא"מ בפ"ר דלא ניחא ליה. א"כ מתי חייב להרמב"ם במלאשאצ"ל"ג. וראיתי בגליונות החזו"א על הגר"ח שהקשה כעין זה.

אמנם לדברינו לעיל אפשר לומר דבאמת הרמב"ם ס"ל כערוך (אבל כמו שתוספות הבינו בערוך, ולא כמו שאפ"ל בערוך). ואמנם כל מלאכה שא"צ לגופה אינה שונה במהותה מדבר שאינו מתכוון בפסיק רישיה דלא ניחא ליה, אלא שכאשר עושה פעולה שתצטרף אליה בהכרח מלאכה. אזי, אם רק לא איכפת ליה במלאכה, זו מלאשאצ"ל"ג, והוא חייב להרמב"ם אבל אם אינו רוצה ומתנגד לאיסור שיבא בהכרח, זהו דשא"מ בפ"ר דלא ניחא ליה ומותר, ומפיס מורסא וצד נחש שם אינו רוצה באיסור והוא מתנגד לו שודאי היה נוח לו יותר שלא יזדמן כלל ומשו"ה התיר הרמב"ם.

ו

העולה מדברינו, שבדעת הערוך וסברתו אפשר לילך בשני דרכים: דרך א' – שחלוקים מלאשאצ"ל"ג ודשא"מ בפ"ר דלא ניחא ליה במהותם. ובדרך זו יתישבו כל התמיהות בערוך וכדלעיל.

דרך ב' – שמלאשאצ"ל"ג ודשא"מ בפ"ר דלא ניחא ליה אינם חלוקים במהותם. אלא שבמקום שלא ניחא ליה באיסור שיבא בהכרח מפעולתו הוה מלאשאצ"ל"ג, ובמקום שהוא מתנגד לאיסור וקשה לו הוה דשא"מ בפ"ר דלא ניחא ליה ומותר, והתוספות הבינו כדרך ב'. ואם נאמר שהרמב"ם ס"ל כערוך חייבים ג"כ לילך בדרך זו.

ולפי"ז תתישב עוד קושיה שקשה על דרכו של הגר"ח מבריסק זצ"ל הסובר שדעת הרמב"ם כערוך. שהרי הערוך הביא ראייה לשיטתו מהא דמזלפין יין ע"ג האישים אע"ג שהוא מכבה בפסיק רישיה ומותר, והנה הרמב"ם פסק בפט"ז ממעשה הקורבנות הלכה י"ד, שלא לזלפו ע"ג האישים אלא לספלים". ועי"ש ב"כסף משנה" שהקשה הא קי"ל כר"ש שדשא"מ מותר, והביא בשם מהר"י קורקוס לתרץ שכאן הוה פסיק רישיה שודאי יכבה, ומה שהגמרא העמידה כר"י היינו לפני שס"ל דמודה ר"ש בפ"ר. והנה אם נאמר שגם הרמב"ם ס"ל כערוך שדשא"מ בפ"ר דלא ניחא ליה שרי, א"כ עדיין צריך להיות מותר כאן כיון שלא ניחא ליה, שהרי זה מקורו של הערוך להתיר?

אמנם לדברינו מיושב היטב, דהערוך לשיטתו שמלאשאצ"ל"ג שונה במהותה מדבר שא"מ בפ"ר דלא ניחא ליה. וכשהאיסור מוגדר כדבר שאינו מתכוון בפ"ר מותר גם אם רק לא איכפת ליה, ממילא מותר לזלף יין ע"ג האישים מטעם דהוה דשא"מ בפ"ר דלא ניחא ליה – לא איכפת ליה, אבל הרמב"ם לפי מה שנתבאר התיר בדשא"מ בפ"ר רק במקרה שלא ניחא ליה, היינו שקשה לו והוא מתנגד לאיסור כמו במפיס מורסא, ממילא במזלף יין ע"ג האישים שרק לא איכפת ליה אבל לא מתנגד ולא קשה לו בכיבוי – אסור.